

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Панкратова В.О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри юридичних дисциплін

Сумської філії

Харківського національного університету внутрішніх справ

Лубенець С.А.,

старший викладач кафедри юридичних дисциплін

Сумської філії

Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 341.23.145

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.2.24>

ПРАВО НА ОСВІТУ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. У системі прав людини важливими для розвитку особистості є культурні права, ядром яких є право на освіту. У даному праві органічно поєднується «негативна» і «позитивна» свободи людини. Адже кожна людина має свободу вибору форм і методів здобуття освіти («негативний аспект»), але, крім цього, має право вимагати від держави створення умов, необхідних для реалізації належного їй права («позитивний аспект»).

Право на освіту досить часто є предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), і саме йому присвячена значна частина його рішень. Нормативною основою для розгляду таких справ є положення ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), у якій право на освіту закріплено в такій формі: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава під час виконання будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку правової науки окремі загальнотеоретичні положення щодо розуміння права на освіту у практиці Європейського суду з прав людини досліджені у працях Т. Анцупової, М. Бабія, К. Громовенка, М. Мацькевича й інших учених.

Мета статті – проаналізувати право на освіту у практиці Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Право на освіту – це міра можливої поведінки особи, спрямована на здобуття знань, формування вмінь та навичок, усебічний розвиток особистості.

Метою здійснення права людини на освіту є формування повноцінної вільної особистості та її підготовка до життя в суспільстві шляхом систематичної передачі знань і професійних орієнтацій, морально-етичних і правових нормативів, досвіду та формування в людини необхідних навичок.

Право людини на освіту має програмний і цільовий характер, тобто потребує постійного вдоско-

налення освітнього законодавства, пошуку нових форм і методів забезпечення його принципів.

У Європейській конвенції про захист прав і основних свобод гарантується право на освіту, закріплене у ст. 2 Протоколу № 1 (укладений у м. Парижі 20 березня 1952 р.) [6].

У ст. 2 Протоколу № 1 зазначено: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава під час виконання будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань» [6].

Перше речення статті гарантує загальне право на освіту, носієм якого є той, хто зацікавлений у здобутті освіти і хто може та повинен отримати з неї користь.

У справі проти Бельгії «Про деякі аспекти законів про вживання мов у процесі навчання в Бельгії» [4, с. 202] (справа “Affaire linguistique Belge”) Суд визначив зміст і сферу застосування ст. 2 Протоколу № 1. Суть скарги полягала в тому, що франкомовні бельгійці, які мешкали у фламандській частині країни, були не згодні з відмовою виконавчої влади забезпечувати освітній процес їхнім дітям французькою мовою, і цим порушено норми ст. 2 Протоколу № 1. Суд зазначив, що договірні сторони (держави-учасники Конвенції) не визнають такого права на освіту, яке вимагає від них організувати коштом держави або фінансувати освіту будь-якого типу чи рівня. Усі держави-члени Ради Європи мають загальну й офіційну систему освіти. Тому йдеться зовсім не про те, щоби зобов'язати державу створити таку систему, а лише про те, щоби гарантувати особам, які перебувають у межах юрисдикції договірних сторін, право на користування тими засобами здобуття освіти, які існують на даний момент. Водночас право на доступ до навчальних закладів, що існують нині, визначено ЄСПЛ лише як складник права на освіту, гарантованого Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод. Адже особа також повинна мати спроможність ефективно користува-

тися відповідними механізмами освіти й отримувати згідно із чинними національними нормами офіційне визнання здобутої освіти. Водночас у Бельгійській мовній справі ЄСПЛ визнав порушення ст. 2 Протоколу № 1, але виключно в сукупності зі ст. 14 Конвенції, оскільки доступ до наявних у країні закладів освіти не був забезпечений кожному без будь-якої дискримінації за ознакою мови [5, с. 33].

Право на освіту не є абсолютним, оскільки може підпадати під очевидно дозволені обмеження, беручи до уваги те, що це право «за своїм характером потребує регламентування з боку держави» (справа “Kjeldsen, Busk Madsen, Pedersen v. Denmark” [7], § 65). Тому державні органи мають у цій галузі певну можливість розсуду, проте саме Суд має повноваження постановляти рішення в останній інстанції щодо дотримання вимог, передбачених Конвенцією.

Права, визнані відповідно до ст. 2 Протоколу № 1, мають тлумачитись у світлі не лише двох речень цього положення, але й інших положень Конвенції, зокрема ст. ст. 8, 9 і 10 Конвенції, які проголошують право кожного, зокрема батьків і дітей, «на повагу до приватного і сімейного життя», «на свободу думки, совісті і релігії» і на «свободу отримувати і поширювати інформацію і переконання» (справа “Kjeldsen, Busk Madsen, Pedersen v. Denmark” [7], § 52). Водночас ст. 2 Протоколу № 1 також тісно пов'язана зі ст. 14 Конвенції і заборонаю дискримінації [5, с. 33].

ЄСПЛ виходить із зобов'язань держав, зокрема позитивних, забезпечити дотримання права на освіту «кожній особі, яка перебуває під юрисдикцією Договірної держави» [3]. Європейський суд ураховує той факт, що розвиток права на освіту, зміст якого змінюється залежно від часу і місця, економічних і соціальних умов, головним чином залежить від потреб і ресурсів суспільства. Але вирішальне значення має тлумачення і застосування Конвенції таким чином, щоби закріплене в ній право на освіту було ефективним, а не теоретичним та ілюзорним. Крім того, Конвенція є «живим документом», який повинен тлумачитись у світлі сформованих у конкретний час умов (справа “Marckx v. Belgium”) [8].

Розглянемо практику ЄСПЛ у світлі положення ст. 2 Протоколу № 1 «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту» [6].

Дане положення стосується як початкової шкільної освіти, так і повної середньої освіти (“Cyprus v. Turkey” [9], § 278), вищої (“Leyla Sahin v. Turkey” [10], § 141; “Mürsel Eren v. Turkey” [11], § 41) і фахової освіти.

Окрім того, держава несе відповідальність як за державні, так і за приватні школи. До того ж держава не може делегувати приватним інституціям або особам обов'язки гарантувати право на освіту для кожного. Також держава несе позитивне зобов'язання захищати учнів від жорстокого поводження в державних і приватних школах (справа “O’Keeffe v. Ireland”, § 144–152) [12].

Варто зауважити, що обмеження права на освіту можуть існувати, але водночас вони повинні бути встановлені на законодавчому рівні, передбачати законні цілі, не повинні порушувати суті права на

освіту і позбавляти його ефективності. Показовою є постанова Суду від 10 листопада 2005 р. у справі “Leyla Sahin v. Turkey” [10]. У справі оскаржувався циркуляр, укладений проректором Стамбульського університету, у якому студенти з «покритими головами» (які носять ісламський хіджаб) і студенти (зокрема, іноземні студенти) з бородами не повинні допускатися на лекції, курси та консультації. На підставі циркуляра студентка не була допущена до іспитів. ЄСПЛ визнав порушення права на освіту.

Одним з оскаржуваних в Європейському суді з прав людини аспектів права на освіту є право на мову навчання. У справі “Catan and others v. the Republic of Moldova and Russia” [13] оскаржувалося закриття шкіл, що використовують латиницю, і залякування учнів, які бажають навчатися рідною мовою. У Придністров'ї, яке намагалося відокремитися від Республіки Молдова, використання латиниці у школах було заборонено. Влада Придністров'я почала вживати заходів для закриття всіх шкіл, що використовують латиницю. У своїй скарзі до Європейського суду заявники посилалися на труднощі, з якими стикаються учні, що бажають навчатися офіційною молдовською мовою, та на дискримінаційне звернення. Суд визнав порушення вимог ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Тимчасове виключення студентів, які попросили керівництво університету про запровадження факультативного курсу курдської мови, також становить порушення (справа “İrfan Temel and others v. Turkey”) [14].

Питання плати за навчання теж було в полі зору ЄСПЛ. У справі “Popomayov v. Bulgaria” оскаржувалося виключення іноземних громадян із середньої школи у зв'язку з їхньою нездатністю сплатити збір, установлений для осіб, які не мають статусу постійного проживання. Європейський суд визнав, що освітню діяльність складно організувати, і її функціонування потребує істотних витрат, держава ж зобов'язана забезпечувати рівновагу між освітніми потребами осіб, які перебувають під її юрисдикцією, і власною обмеженою здатністю давати їм притулок. Однак не можна ігнорувати той факт, що, на відміну від деяких інших державних послуг, освіта – право, яке підлягає прямому захисту Конвенції. Воно також є вкрай специфічним типом державної послуги, яка не тільки безпосередньо служить інтересам осіб, що використовують її, а й виконує більш широкі соціальні функції, необхідна для просування прав людини.

У провадженні ЄСПЛ були справи, що стосувалися громадянства особи та права на освіту. У справі “X. v. the United Kingdom” [15] за заявою № 8844/80 відрахованого за підсумками першого курсу за неуспішність без права поновлення студента університету Великої Британії ЄКЗПЛ у 1980 р. не визнала ані порушення права на освіту заявника, ані факту його дискримінації щодо здобуття освіти через індійське походження. ЄКЗПЛ звернула увагу на відсутність поданих заявником доказів щодо його можливої дискримінації за етнічним походженням [2, с. 291].

Однією з поширених категорій справ в освітній сфері є справи, пов'язані із захистом права на повагу до світоглядних переконань батьків. Друге речення Протоколу № 1 визначає: «Держава під час виконання будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань» [6].

Базисному праву на освіту відповідає додаткове право на повагу релігійних і філософських переконань, під якими Європейський суд розуміє переконання, які заслуговують на повагу в демократичному суспільстві і є сумісними з гідністю особистості, але водночас не суперечать основоположному праву дитини на освіту [1, с. 15].

У справі “Folgero and others v. Norway” [16] оскаржувалася відмова в повному звільненні від занять із вивчення основ християнства, інших релігій і філософії в державних початкових школах. Суд убачає порушення права на освіту. Європейський суд обґрунтував своє рішення тим, що держава-відповідач не достатньо потурбувалася про те, щоби інформація і знання, включені до навчальної програми, подавалися об'єктивно, критично і плюралістично, відповідно до цілей ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції, оскільки спостерігається чітка перевага християнства у складі предмета із християнства, релігії і філософії. Державі забороняється мати ідеологічний вплив на дітей, що може розглядатися як неповага до релігійних і філософських переконань батьків. Це межа, яку не можна переходити.

У Європейському суді оскаржувалася відмова у звільненні учениці державної школи, сім'я якої сповідувала алевізм, від обов'язкових уроків із релігії й етики. У справі “Hasan and Eylem Zengin v. Turkey” [17] Суд убачав порушення права на освіту. Суд зробив висновок, що турецька система освіти є неадекватною щодо релігійної освіти, оскільки вона не відповідає вимогам об'єктивності та плюралізму і не забезпечує прийнятний механізм, який гарантує повагу до переконань батьків.

Треба зазначити, що ст. 2 Протоколу № 1 застосовується до всього загалу освітніх дисциплін, а не тільки до викладання релігії. Уроки статевого або етичного виховання теж належать до сфери дії ст. 2 Протоколу № 1 (“Dojan and others v. Germany”) [18].

Так у справі “Dojan and others v. Germany” від 13 вересня 2011 р. батьки скаржилися на те, що їм було відмовлено у звільненні їхніх дітей від обов'язкових уроків статевого виховання і деяких інших шкільних занять. Заявники стверджували, що їхнє право на виховання дітей відповідно до своїх релігійних переконань безпідставно обмежене.

Європейський суд відхилив заяву як необґрунтовану, оскільки вирішив, що дані уроки статевого виховання передбачали нейтральну передачу знань про розмноження, контрацепцію, вагітність і пологи на основі наукових знань і освітніх норм, що відповідали законодавчим положенням і підзаконним актам, а також складеним на їх основі навчальним програмам.

У справі “Lautsi v. Italy” [19] оскаржувалася можливість розмішувати в кабінетах освітніх установ Італії розп'яття. У рішенні Європейського суду зазначається різноманітність підходів європейських держав. Через це Європейський суд з прав людини переглянув своє рішення від 3 листопада 2009 р. про порушення Конвенції та визнав національні традиції і «переважне народне почуття», право кожної держави «установити рівновагу між протилежними інтересами». Суд зазначив, що розп'яття на стіні є здебільшого пасивним символом, вплив якого на учнів не можна порівнювати із впливом дидактичних промов або участю в релігійній діяльності. Наслідки підвищеної видимості, які наявність розп'яття створювало для християнства у шкільному середовищі, повинні оцінюватись з огляду на те, чи поєднуються вони з обов'язковим викладанням християнства, і чи держава одночасно відкриває шкільний простір для інших релігій.

Висновки. Отже, вивчення практики ЄСПЛ із застосування ст. 2 Протоколу № 1 дає можливість зробити такі висновки:

- ЄСПЛ виходить із зобов'язань держав, включаючи позитивні зобов'язання, забезпечити дотримання права на освіту;
- розвиток права на освіту, реалізація якого варіюється залежно від часу і місця, економічних і соціальних умов, передусім залежить від потреб і ресурсів суспільства. Але вирішальне значення має тлумачення і застосування Конвенції таким чином, щоби закріплене в ній право на освіту було ефективним і здійсненим, а не теоретичним та ілюзорним;
- держава під час здійснення своїх функцій у сфері освіти та навчання повинна дбати про те, щоби інформація або знання, включені до шкільної програми, передавалися об'єктивно, критично та плюралістично;
- державі заборонено мати на меті таку ідеологічну обробку, яка може розглядатися як неповага до релігійних і філософських переконань батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гармаш А., Суслєва І. Захист прав дітей в Європейському суді. Юрист. 2012. № 31. С. 15–18.
2. Громовенко К. Право на вищу освіту в практиці ЄСПЛ. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 291–296.
3. Довідник із застосування ст. 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини «Право на освіту», 30 квітня 2017 р. URL: <https://www.echr.coe.int/Documents>.
4. Європейський суд по правам человека. Дело от-носительно некоторых аспектов законодательства об использовании языков в образовании в Бельгии против Бельгии : постановление от 23 июля 1968 г. *Защита личности от дискриминации* : хрестоматия : в 3-х т. Т. 2. Москва : Нов. юстиция, 2009. С. 202–246.
5. Мацькевич М. Право на освіту як конституційне культурне право: практика Європейського суду з прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 33–36.
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

7. European Court of Human Rights, Kjeldsen, Busk Madsen, Pedersen v. Denmark, 7 December 1976. URL: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/Kjeldsen-Denmark-1976.pdf>

8. European Court of Human Rights, Marckx v. Belgium, 13 June 1979, (judgment). URL: <http://hudoc.echr.coe.int>.

9. European Court of Human Rights, Cyprus v. Turkey, 12 May 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

10. European Court of Human Rights, Leyla Şahin v. Turkey, 10 November 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>.

11. European Court of Human Rights, Mürsel Eren v. Turkey, 7 February 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

12. European Court of Human Rights, O’Keeffe v. Ireland, 28 January 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

13. European Court of Human Rights, Catan and Others v. Moldova and Russia, 19 October 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

14. European Court of Human Rights, İrfan Temel and Others v. Turkey, 3 March 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

15. European Court of Human Rights, X. v. the United Kingdom, 5 November 1981. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

16. European Court of Human Rights, Folgero and others v. Norway, 29 June 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

17. European Court of Human Rights, Hasan and Eylem Zengin v. Turkey, 9 October 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

18. European Court of Human Rights, Dojan and others v. Germany, 13 September 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

19. European Court of Human Rights, Lautsi v. Italy, 18 March 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Панкратова В.О., Лубенець С.А. ПРАВО НА ОСВІТУ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті визначено, що в системі прав людини важливими для розвитку особистості є культурні права, ядром яких є право на освіту. Надано загальнотеоретичну характеристику положенням щодо розуміння змісту права на освіту. Здійснено аналіз реалізації права на освіту в контексті практики Європейського суду з прав людини. Вказано на важливість практики Європейського суду з прав людини для розуміння сутності права на освіту.

Ключові слова: права людини, культурні права, освіта, право на освіту, реалізація права, Європейський суд з прав людини.

Панкратова В.О., Лубенець С.А. ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ В ПРАКТИКЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

В статье определено, что в системе прав человека важными для развития личности являются культурные права, ядро которых – право на образование. Дана общетеоретическая характеристика положений относительно понимания содержания права на образование. Проведен анализ реализации права на образование в контексте практики Европейского суда по правам человека. Отмечена важность практики Европейского суда по правам человека для понимания сущности права на образование.

Ключевые слова: права человека, культурные права, образование, право на образование, реализация права, Европейский суд по правам человека.

Pankratova V.O., Lubenez S.A. THE RIGHT TO EDUCATION: CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

In the article the features of realization of right are investigational to education as a cultural right.

Article reflects the evolution of the implementing by European Commission of Human Rights and European Court of Human Rights the Article 2 of First Protocol to the European Convention on Human Rights, 1950.

Author analyzed the framework of the right to education, mechanisms of its realization and defense in the network of key decisions of pointed Council of Europe’s bodies, in cases “Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium v. Belgium”, 1968, “X. v. the United Kingdom”, 1975, “Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark”, 1976, “Leyla Sahin v. Turkey”, 2005 and other.

The first sentence of Article 2 of Protocol № 1 guarantees an individual right to education. The second guarantees the right of parents to have their children educated in conformity with their religious and philosophical convictions.

Article 2 of Protocol № 1 constitutes a whole that is dominated by its first sentence, the right set out in the second sentence being an adjunct of the fundamental right to education

The article states that the right to education is not absolute, however, as it may give rise to implicitly accepted limitations, bearing in mind that “it by its very nature calls for regulation by the State” (ibid., § 5, p. 32; see also, mutatis mutandis, “Golder v. the United Kingdom”, § 38; “Fayed v. the United Kingdom”, § 65). Consequently, the domestic authorities enjoy in such matters a certain margin of appreciation, although the final decision as to the observance of the Convention’s requirements rests with the Court.

Defined in a democratic society, the right to education, which is indispensable to the furtherance of human rights, plays such a fundamental role that a restrictive interpretation of the first sentence of Article 2 of Protocol № 1 would not be consistent with the aim or purpose of that provision (“Leyla Şahin v. Turkey”, § 137; “Timishev v. Russia”, § 64; “Çam v. Turkey”, § 52; “Velyo Veleve v. Bulgaria”, § 33). The two sentences of Article 2 of Protocol № 1 must be read not only in the light of each other but also, in particular, of Articles 8, 9 and 10 of the Convention (“Folgerø and others v. Norway”, § 84) which proclaim the right of everyone,

including parents and children, “to respect for his private and family life” (“Catan and others v. the Republic of Moldova and Russia”, § 143), including the concept of personal autonomy (“Enver Şahin v. Turkey”, § 72), to “freedom of thought, conscience and religion”, and to “freedom <...> to receive and impart information and ideas” (“Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark”, § 52). In addition, Article 2 of Protocol № 1 is also closely linked to Article 14 of the Convention and to the prohibition of discrimination.

It is emphasized that article 2 of Protocol № 1 must be interpreted in harmony with other rules of international law of which the Convention forms part (“Catan and others v. the Republic of Moldova and Russia”, § 136).

There is proved the importance of the practice of the European Court of Human Rights for establishment the modern international mechanisms of the realization the right on education.

Key words: human rights, cultural rights, education, right to education, realization of law, European Court of Human Rights.